

УДК 711.435

Б.С. Посацький, Є.І. Король, Н.С. Соснова

МАЛЕ ІСТОРИЧНЕ МІСТО – ПЕРЕДУМОВИ І ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ (НА ПРИКЛАДІ ЯВОРОВА ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

© Посацький Б.С., Король Є.І., Соснова Н.С., 2001

Розглянуто містобудівні передумови і сучасні проблеми збереження і розвитку традиційної просторової структури малого історичного міста в умовах суспільно-економічної трансформації. Показано пріоритетність збереження традиційного архітектурного образу міста, наголошено на ролі історико-архітектурної спадщини у перспективному розвитку міста.

The town planning preconditions and modern problems of preserving and development of traditional spatial structure of small historical town in the conditions of social and economical formation are considered in the article. The priority of preserving of traditional architectural image of the city is showed. The attention is paid to the role of historical and architectural heritage in the future development of the town.

Малі міста становлять більшість міських поселень України, це ж стосується і Львівської області, де до категорії малих належать 39 міст і 34 селища міського типу [1].

Малі міста Львівської області мають багате історичне минуле, матеріальні свідчення чого збереглися у планувальних структурах міст і численних пам'ятках архітектури. Ще донині архітектурний образ цих міст загалом формується у поєднанні з різноманітним природним оточенням, творячи привабливе просторове середовище.

Для сучасного етапу розвитку малих міст Львівщини актуальними залишаються дві групи проблем: перша – роль малих міст у формуванні розселення області та регіону, друга – формування їх архітектурного образу [2].

Протягом другої половини ХХ ст. малі міста переважно виконували функції центрів адміністративних районів області (20 міст), декілька з них є курортними та відпочинковими осередками і тільки окремі стали промисловими осередками.

У містобудівній практиці того часу малі міста розглядалися як завершене ціле, причому прикладом до наслідування та ідеалом вважалося велике місто. На практиці таке розуміння проблеми породжувало кількісні та якісні диспропорції між цими категоріями міст, оскільки в умовах “планового” і керованого з одного центру містобудівного розвитку великі міста завжди мали суттєві переваги.

Внаслідок цього малі міста Львівщини протягом “радянського періоду” розвивалися досить повільно, а деякі з них на певний час немовби “завмерли”. До таких міст належить і Яворів, населення якого у 1910 р. становило 10,5 тис., у 1959 р. – 7,4 тис., у 1967 – 8,9 тис., у 1989 р. досягло 14,2 тис. мешканців [3].

Повільний розвиток Яворова протягом післявоєнного п'ятдесятиліття відображає загальну тенденцію, оскільки навіть створення у 1960-1970-х роках на території району потужного гірничо-хімічного комбінату тільки частково прискорило розвиток міста. Натомість заснований у 1965 р. Новояворівськ (надано статус міста у 1986 р) на 1989 р. налічував 21,0 тис. мешканців [4].

Відновлення української державності та здійснені суспільно-економічні перетворення створили нові передумови розвитку багатьох малих міст. На сучасному етапі розвитку розселення України вирішального значення набуває зростання ролі місцевого самоврядування у поєднанні з геополітичними та географічними чинниками. Нові передумови перш за все проявляються і стають визначальними у транзитних транспортних коридорах та прикордонних територіях [5].

Сьогодні районне розпланування території Яворівського району набуває нового змісту, обумовленого саме його прикордонним розташуванням. Якщо раніше у структурі містоутворюючих ресурсів домінувала промисловість, то зараз “переважна більшість містоутворюючих кадрів концентрується в обслуговуванні і розвитку інфраструктури прикордоння та транспортних мереж...” [6].

У Яворівському районі створено Спеціальну економічну зону з пільговим режимом оподаткування до 2020 р., вільну митну зону автопорту “Краківець” і найбільший у країні автомобільний кордонний пункт пропуску (5000 тис. автомобілів на добу) на проектованій автостраді А 4 Берлін – Львів – Київ. У спеціальній економічній зоні за участі іноземних інвесторів почалося виробництво енергозберігаючих будівельних елементів на основі сучасних технологій.

Водночас на території району у 1999 р. створено Яворівський Національний парк площею 7.5 тис. га, що сприятиме охороні довкілля та ефективному використанню природних ресурсів для потреб відпочинку та лікування населення [7].

Сформульовані напрямки перспективного розвитку району створюють сприятливі передумови для розвитку міста Яворова як його адміністративного центру. При цьому поряд з просторовим забезпеченням житкових потреб міста у житлі та об’єктах праці і обслуговування гостро постає проблема формування гармонійного архітектурного образу історичного міста.

Адже Яворів як перше місто на території України після перетину кордону набуває ознак своєрідної “візитної картки” та “парадного входу” нашої країни. Тому зовнішній вигляд міста, його розпланування і архітектура будинків, стан озеленення і благоустрою повинен стати предметом уважного дослідження, кваліфікованого проектування і високоякісного будівництва. В сучасних умовах форма міста і його образ з чисто естетичної категорії переходить в економічну, адже відомо, що гарне місто приваблює і зацікавлює.

Перша згадка про Яворів датується 1376 р., міські права місто отримало у 1569 р. На початку XIX ст. у місті налічувалося 14 вулиць, 243 мурованих і 1460 дерев’яних будинків. Розпланування міста на той час зберігало характерні риси міста Галичини ХVI-XVII ст.: навколо прямокутної ринкової площі групувалися досить щільно забудовані квартали малоповерхової забудови з вузькими вуличками. Прилеглі до ринку вулиці “...заселяло єврейське населення... впорядковані центральні квартали займали німецькі колоністи та польська шляхта. На більш віддалених вулицях жили українці, переважно ремісники та кустарі. Жителі передмістя, серед яких найбільше було українців, крім обробітку землі, займалися кустарним промислом”, тобто різьбленням дерева, виготовленням популярних у регіоні дерев’яних іграшок та вишиванням [8].

Головним у образі Яворова XIX ст. був літній королівський замок, розташований у північно-східній частині міста неподалік від штучного ставу, створеного на річці Шкло.

Еволюційний розвиток міста і, як наслідок, гармонійне поєднання містобудівної структури з природним довкіллям, зазнали суттєвих змін у 1960-х роках. Тоді у північній та західній частинах Яворова сформувалися виробничі території, а у центрі міста було збудовано декілька громадських будинків, розташування та просторовий масштаб яких деформували історичну містобудівну структуру. Одночасно на території колишніх передмість почалося будівництво нових житлових утворень, найбільше з яких зайняло південну околицю міста.

У місті збереглися цікаві пам'ятки архітектури: дерев'яна церква Різдва і дзвіниця (1670 р.) на Малому передмісті, дерев'яна Успенська церква (1760 р.) на Великому передмісті, келії Василіанського монастиря (1621 р.), ратуша (поч. XX ст.), адміністративний будинок (поч. XX ст.), народний дім на площі ринок (1900 р.) та костюл Петра і Павла (1639 р.). Важливим є те, що центр міста донині оточений водним простором ставів, що створює потенціальні можливості гармонійного поєднання мальовничого природного довкілля з містобудівною структурою.

У 1990-х роках виконано значний обсяг праць з опорядження і облаштування центру Яворова. Споруджено пам'ятники Т. Шевченку, А. Шептицькому, М. Грушевському.

Історична містобудівна структура Яворова сьогодні являє собою складну систему багатьох компонентів у їх цілісності та взаємних пов'язаннях. Незважаючи на деформації другої половини XX ст., у просторі Яворова ще збереглися традиційні цінності, які можуть і повинні бути збережені та розвинуті у подальшому розвитку міста.

Виявлення цих якостей міської структури та формулювання концептуальних пропозицій щодо напрямків містобудівного розвитку Яворова і формування його архітектурного образу на підставі нових передумов було опрацьовано у реальному курсовому та дипломному проектуванні, проведеному під керівництвом авторів статті у 1997–2000 роках.

У ході передпроектних досліджень було визначено фактичне використання території міста та існуюче функціональне зонування, призначення і стан вуличної мережі, озелених територій і природного довкілля, стан громадської і житлової забудови (9). Детально вивчено основні етапи історичного розвитку міста та формування його планувальної структури і архітектурного образу (10).

Результати проведеного аналізу дозволили зробити загальні висновки, згідно з якими більшість сьогоденних і перспективних міських функцій може виконувати існуюча територія міста шляхом впорядкування та інтенсифікації її використання. При цьому враховано зростання території міста у 1960-1970-х роках в межах північного об'їзного автошляху і територій нових мікрорайонів. Пріоритетними для подальшого розвитку Яворова стають проблеми реконструкції і регенерації містобудівної структури для потреб розвитку міських функцій і збереження (а інколи відтворення) своєрідності архітектурного образу міста.

У складі передпроектних досліджень опрацьовано історико-генетичний аналіз міста, який дозволив визначити характерні риси планувальної структури і просторової композиції міста. Яворів історично сформувався у долині невеликої ріки Шкло північно-західніше штучного ставу, створеного греблею на ріці.

Долину ріки Шкло можна вважати природною планувальною віссю містобудівної структури, натомість антропогенною віссю став історичний тракт з Кракова до Львова, що у XIV-XVII ст. проходив вздовж річкової долини. Історичне планування Яворова складалося з трьох основних частин: головного міського осередку з замком і ринковою площею – тобто власне “міста”, “малого передмістя” вздовж тракту на північний схід від “міста” та “великого передмістя” південніше “міста”.

Головний міський осередок мав регулярне розпланування і був у XVIII-XIX ст. досить щільно забудованим, тут зосереджувалися основні архітектурні доміанти. Передмістя були в минулому і загалом залишилися донині територіями садибної малоповерхової забудови.

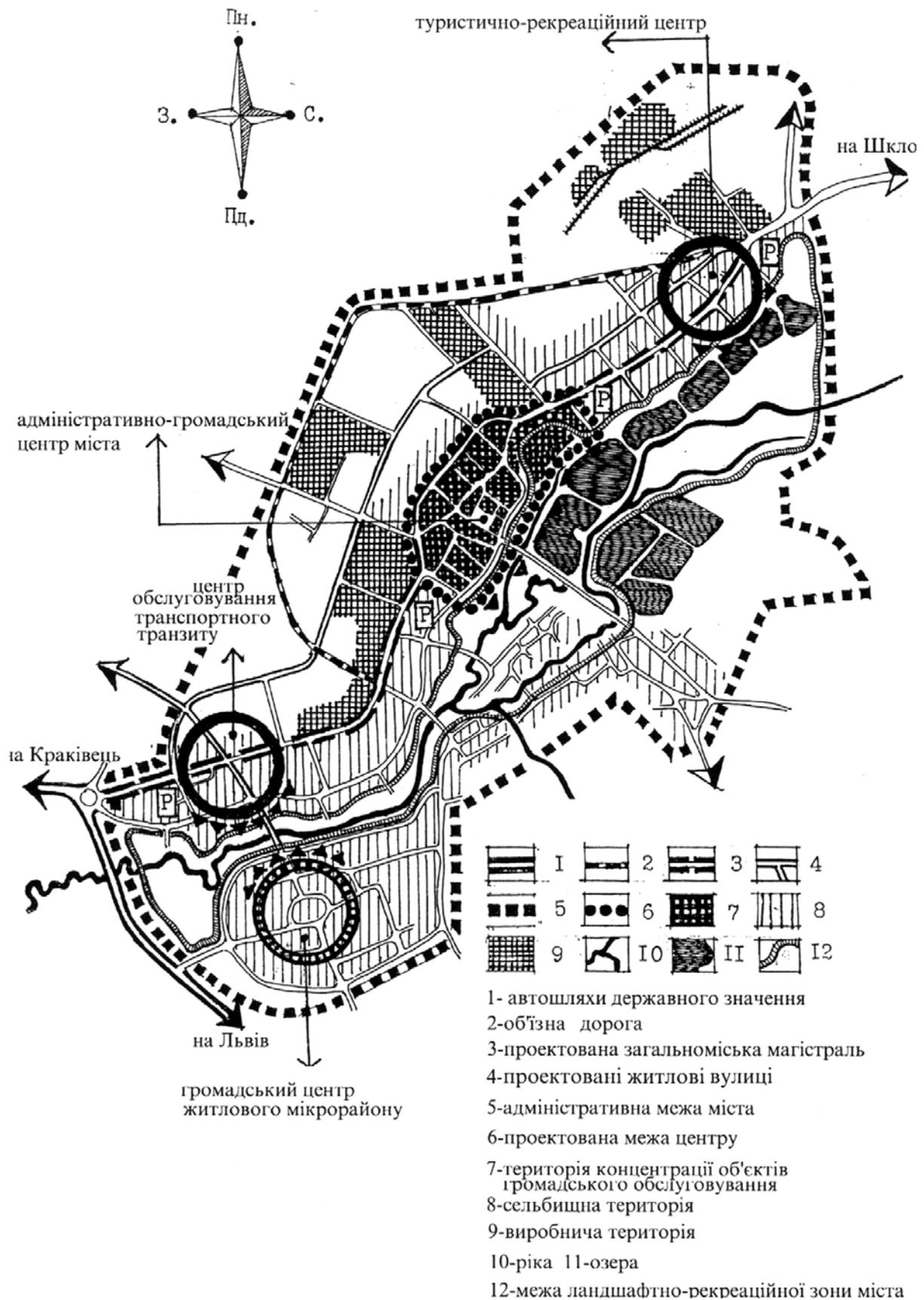
Сьогодні, на думку авторів статті, ще можна зберегти основні риси традиційної еволюційності та спадкоємності у розвитку міста, розуміючи під цим просторовий розвиток Яворова вздовж згаданих вище природної та антропогенної осей. Прибережна територія ріки Шкло має достатні природні передумови для формування розвинутої ландшафтно-рекреаційної зони міста в поєднанні з сельбищною територією і загальноміським центром. З антропогенною віссю збігається головна міська магістраль (міський діаметр), яка повторює напрям русла ріки і сполучає міжміський автошлях (майбутня автострада А 4) з залізничним вокзалом.

Сельбищну територію доцільно розвивати без суттєвого збільшення її меж, інтенсифікуючи її використання. Підставою для цього є відносна стабілізація населення Яворова та району, яка існує сьогодні і прогнозується на найближче майбутнє, тобто немає виразної потреби у збільшенні міської території. Те ж стосується і виробничої території міста, яка потребує перепрофілювання, інтенсифікації використання і, можливо, деякого скорочення площ.

Натомість необхідно концентрувати увагу на створенні у місті мережі об'єктів обслуговування транзитного руху (насамперед туризму і відпочинку), маючи на увазі, що Яворів – це “брама України”.

Кадастровий план Яворова 1849 р.

Планувальна концепція містобудівного розвитку Яворова. Автори: Король Є.І., Посацький Б.С.

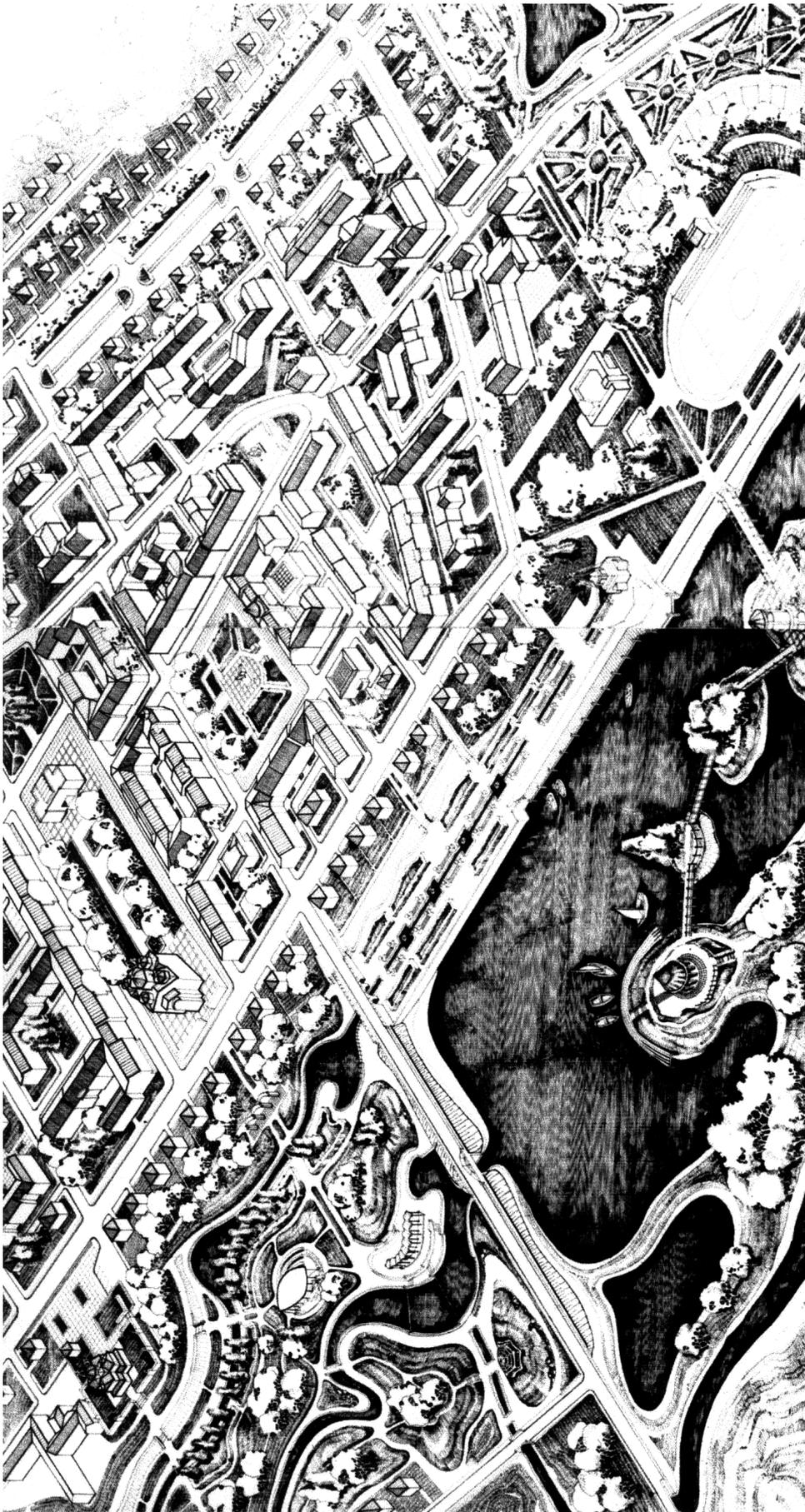

Рис. 3. Реконструкція центральної частини Яворова. Проектна пропозиція.

Автори: Король С.І., Квасницька Г.І.

Структура історичного плану Яворова (сьогодні – його центру) загалом збереглася з окремими деформаціями, це також стосується взаємних пов'язань забудованої території з водними просторами ставів в долині р. Шкло. Декілька вулиць, перпендикулярних основним планувальним осям, пов'язують простір міста з водоймами на південному сході і лісистими пагорбами на північному сході міста.

Найбільших змін у ХХ ст. зазнала забудова історичного “міста”, яке сьогодні виконує функції загальноміського центру. Периметральна забудова площі і кількох довкільних кварталів була частково втрачена внаслідок воєнних руйнувань, не зберігся також замок з оточуючим його ще наприкінці ХІХ ст. регулярним парком. Протягом 1960-1970-х років в історичному центрі побудовано декілька “типових” громадських будинків, дещо розширено деякі вулиці. Отже, на початку 1990-х років центр Яворова являв собою історичну міську територію з частково деформованим розплануванням і значним втратами старої забудови.

Виходячи з існуючої ситуації і перспективних потреб розвитку центру міста, авторами статті сформульовано концепцію реконструкції і ревалоризації історичної міської території. Передбачено відтворення планувальної квартальної структури території за станом початку ХХ ст., відтворення регулярних садів і парку в оточенні замку, ущільнення забудови міського центру, формування набережної у складі центру. Так можна сформувати компактний центр міста і повернути йому традиційну історичну форму.

Для цього необхідно усунути з історичного осередку міста транзитний рух, перенісши його на головну загальноміську магістраль, яка дугою оточує центр з північного заходу. Це дозволить сформувати на території колишнього “міста” пішохідний простір, традиційно притаманний малому історичному місту Галичини.

Передбачено відтворити традиційний характер периметральної забудови ринкового майдану та кварталів колишнього “міста”, що дозволить певним чином повернути Яворову його традиційний образ. Те ж стосується регулярного озеленення на території колишнього замку і навколо неї, органічно поєданого з водними просторами.

При опрацюванні планувальної та об'ємно-просторової концепції розвитку Яворова ставилася мета відтворити (наскільки це можливо в реальних умовах) просторові співвідношення між забудованими і відкритими просторами, включаючи водойми, на території історичного осередку міста, тобто в його сучасному центрі. Таким чином стає можливим підвищення ужиткових та естетичних якостей міського середовища та повернення міському ансамблю Яворова притаманної йому своєрідності і мальовничості.

1. Навчально-краєзнавчий атлас Львівської області. Львів, 1999. С. 4. 2. Рудницький А.М., Посацький Б.С. *Большие проблемы малых городов. Строительство и архитектура*, 1990, № 5. С. 1. 3. *Історія міст і сіл УРСР. Львівська область*. К., 1968., Ковтун В.В., Степаненко А.В. *Города Украины*. К., 1990., Orłowicz M. *Przewodnik po Galicyi*. Lwów, 1919., 4. Посацький Б.С. *Просторово-територіальний розвиток міст Західної України (1945-1990 рр.) Вісник ДУ“ЛП”.* “Архітектура. Книга міст Галичини”. №379, 1999. С.112., 5. Присяжнюк В. *Планувальна організація території України в умовах розвитку зовнішніх зв'язків. Транскордонні території України (проблеми розвитку)*, К.,1999, с.25., 6. Спеціальна економічна зона “Яворів”. *Архітектурний вісник*, 2000, № 1-2(10), с.7., 7. *Те ж джерело*. С.6-9., 8. *Історія міст і сіл УРСР. Львівська область*. К.,1968, с.895., 9. *Мале місто. Метод. Вказ.* \Уклад. Посацький Б.С., Мазур Т.М., Скопюк А.Ю., ДУ“ЛП”, Львів, 1997. 10. НДРС до дипломного проекту на тему “Реконструкція Яворова.” (машинопис). Дипломант Квасницька Г. Керівники: Мазур Т., Король Є., 1999.